

בראשית

פ ר ק א .

א. בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: משה רבנו כתב את הספר הזה ואת כל התורה כולה, מפיו של הקב"ה (רמב"ן). ברא: עיקר המלה "בריא" — על ההוצאה מן האפס אל היש (רד"ק). בראשית ברא: בנגוד להשקפה שהטבע וחוקיו הם נצחיים, ואמר הפסוק הראשון של התורה שה' ברא את הכל יש מאין (ה). א ת ה ש מ י מ : הנה מלת "שם" תורה על מקום רחוק, וכל סמן הרבים ("ים") עם קדימת פתח מלעיל יורה על שנים שוים. ובכן תורה מלת שמים על עצם רחוק ביחס אלינו בשני מרחקים שוים מכל צד (ס). הערה ל פ י ר ו ש ר ש י : "ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" כענין שנאמר (תהלים ק"ה) "ויתן להם ארצות גוים ועמל לאמים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצרו" — כלומר, שגרש משם מורדיו והשכינן שם עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו, תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם (רמב"ן).

ב. ורוח אלהים: רוח—הרצון והחפץ, או רוח חזקה כמו "ארוי אל" (תהלים פ') (רד"ק).

ג. ויאמר: מלת "אמירה באה להורות כאן על החפץ, כדרך: מה תאמר נפשך ואעשה לך, היינו מה תרצה ותחפץ. וכן (בראשית, כ"ד, ג"א) ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה' — כאשר רצה. או היא בהוראת מחשבה כמו: ואמרו אלפי יהודה בלבם (זכריה י"ב, ה') והענין לומר שלא היה בעמל (רמב"ן). ויאמר ה' יתברך גזר שיהי אור—וכן כל לשון אמירה כמעשה בראשית לשון גזרה הוא (אב). ויאמר אלהים יהי אור: במגילת אסתר (כ' כ') — אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה כאשר צוה עליה מרדכי ואת מאמר מרדכי אסתר עשה) נמצא "מאמר", ואינו אלא פקודה ומצוה (הר"ל). ויהי אור: לא אמר "ויהי כן", כמו בשאר הימים (פרט ליום ה') לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית (ענין רש"י פסוק ד' ופסוק י"ד) (על פי הרמב"ן); ויהי אור: בשאר הימים כתוב "ויהי כן" לפי שהיא לשון קצרה, שאילו כתב, למשל, ויהי רקיע והדשא הארץ וכו', היה מאריך בלשוננו. אבל כאן ו"יהי אור" הוא קצר כמו ו"יהי כן" (ח).

ד. וירא אלהים את האור כי טוב: בא להביע כי רצה ה' בקיומו (רמב"ן).

ויבדל אלהים בין האור ובין החשך: באותם הימים, ששמש בהם האור הראשון, היו זמני האור וזמני החושך לא בכח סבוב הגלגול, אלא ברצון ה' להבדיל בין זמן האור ובין זמן החושך (ט). שתי הוראות למלה "להבדיל": א) לפרש מסך מבדיל בין שני דברים שונים או בלתי שונים; ב) להבדיל הבדל רוחני בין שני דברים הנראים לחוש כשונים, כמו הבדלה בין קדש לחול (כי לפי הנראה — מה יום מיומים?) וכן הבדלה בין טהור לטמא ועוד. — כאן אין לפרש "הבדלה" במובן השני (כי הרי אור וחושך נבדלים ממילא זה מזה ע"י העין), כי אם במובן הראשון; ה' פרש מסך בין האור והחושך — הלא הוא הזמן שאין בו לא אור ולא חושך. וכן קבע ה' בטבע שלא יבא החושך תיכף אחר האור, אלא שיהא האור מתמעט והולך עד שנעשה חושך (נצ"ב). ו ל ח ש ך ק ר א ל י ל ה : לזמן העדר האור קרא לילה (רד"ק). ויהי ערב ויהי בקר: הבדיל בין האור ובין החושך בהדרגה באופן שיהי ביניהם זמן ערב בבא הלילה וזמן בקר בבא היום (ט). יו ם א ח ד : ולא אמר ראשון, לפי שאין ראשון בלי שני, ועדיין לא נעשה השני (רד"ק). ו. רקיע: — זהו חלק השמים, הקרוב ביותר אל הארץ והמעביר אליה את השפעת השמים הרחוקים (ה).

ז. ויהי כן: — כמו שאתה רואה עכשיו (ב"ט).

ח. ויקרא: — לחמשה דברים קרא ה' בשמות בטרם היות האדם ואלה הם:

אור, חושך, שמים, ארץ וימים; ביחד עם האדם — הם ששה (א"ט).

ט. יקוו המים: — הראות דבר נסתר והקוות המפורז איננה בריאה (א"ט).

(בהתאם לדברי רש"י כי ביום ג' נגמרה מלאכת המים).

י. ויקרא אלהים ליבשה ארץ: — קרא החלק בשם הכל כי אמנם היה חלק זה העיקר החשוב מכלם כאמרו לשבת יצרה (ט). ק ר א י מ י ם : לכל מקוה קרא ים ולהרבה מקואות — ימים (נצ"ב).

י"ד. יהי מארת: מלת "יהי", בעבור שידברו בה הרבה, היא ליחיד (ק"י אור). לרבים (יהי מארת) וגם לנקבה (כי "יהי" נערה בתולה) (דברים כ"ב, כ"ג) (א"ט).

י"ד. ברקיע השמים: ברקיע הנקרא השמים — רקיע שהוא שמים בשבילנו, כמו נהר פרת — נהר הנקרא פרת (שד"ל על פי הגר"א). ו ה י ו ל א ת ת...: המאורות יהיו סבה לאותות השמים וגם סבה למועדים לימים ולשנים (ע"פ שר"ל). ו ל י מ י ם ו ש נ י ם : ולמגני בהון ימין ושנין — ולמנות בהם ימים ושנים (ת"א).

ט"ו. המארת הגדולים: אין פרוש "הגדולים" גדולים במדת גופם (כי ישנם כוכבים גדולים מהם), כי אם באזרם (בהיותם קרובים אל הארץ), וכן כתוב "מאור" (א"ט).

י"ח. ולמשל ביום ובלילה: כלומר: זה ביום זה בלילה (ב"ש).
 כ. ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים: — שני מיני עופות:
 בהם המעופפים על הארץ דוקא בסמוך לה, ומהם שמגביהים עוף על פני רקיע
 השמים (נצ"ב).

כ"א. ויאמר אלהים... ויברא אלהים... לא כתוב ביום החמישי, ויהי כן,
 כמו בשאר הימים (פרט ליום א') כי אולי לא יתכן להזכיר „ויברא“ אחרי „ויהי כן“
 (על פי הרמב"ן).

כ"א. ויברא אלהים את התנינים הגדלים: פתח בתנינים בעבור גדלם
 המשונה להודיע שגם הם מעשה ידיו יתברך (שד"ג), וברא בהם כח נוסף, שאין
 בידי הים לעשותו, וכן ויברא אלקים את האדם (פסוק כ"ז) — ברא בו כח נוסף,
 שאין בידי האדמה לעשותו (על פי בחי').

כ"ב. פרו ורבו: אינו פה צווי כי אם ברכה (על פי א"ש). והעוף ירב
 בארץ: אין בעוף שיטיל ביציו במים ויגדלו שם — גם השוכנים במים והנוונים
 מהם מטילים ביציהם בארץ ונולדים בה (רמב"ן).

כ"ד. נפש חיה: — כלל. בהמה — שהם עם בני אדם לצרכם לרכוב
 ולאכול; ורמש — הם הקטנים האולכים על הארץ; וחייתו ארץ: שהם בשדה
 שאין שם ישוב (א"ש). בהמה: הם המינים האוכלים עשב בין ישוביים בין
 מדבריים, וחייתו ארץ — אוכלי הבשר (רמב"ן).

וחייתו ארץ: ה"ו האחרון במלת „וחייתו“ נוסף, כמו (במדבר כ"ד, ג')
 בנו בעור, וכמו (תהלים קי"ד, ח') למעינו מים (א"ש).
 כ"ה. ויעש אלהים את חית הארץ למינה: נתן לכל מין את הסגולות ואת
 הרגשות כפי הצריך לאותו המין (ט).

כ"ו. ויאמר אלהים נעשה אדם: נתיחדה אמירה מיוחדת לבריאת האדם,
 ולא נכללה בריאתו באמירת הבריאה של הבהמות והחיות; ואמרו קדמונינו ז"ל,
 כי הבהמות והחיות פניהם פונות כלפי הארץ, לפי שעפר המה ואל עפר ישובו, אבל
 פני האדם הם באמצע לא למטה ולא למעלה, שאם ירצה ישא פניו למעלה ויהיה
 מהעליונים, ואם ירצה יפלו פניו למטה ויהיה מהתחתונים, והכל תלוי בבחירתו
 (על פי אב). ובכל הארץ: שימשלו בארץ עצמה לעקור ולנתן ולחפור ולחצוב
 נחשת וברזל (רמב"ן). ובכל הרמש הרמש על הארץ: הכונה היא שהאדם
 בעבדו את האדמה מגרש ומכרית הרמשים אשר בתוכה (שד"ג).

כ"ח. ויברך אתם אלהים ויאמר לחם אלהים פרו ורבו: ולעיל (פסוק
 כ"ב) כתוב ויברך אתם אלקים לאמר פרו ורבו: לעיל מסמנת המלה „לאמר“ שתוכן
 הברכה היה פרו ורבו, וכאן היתה הברכה שלא יכרת המין האנושי, ומלבד זאת הוא
 צוה עליהם שיפרו וירבו (אוה"ח ע"פ בוד"ק). ומלאו את הארץ: שלא יהיו

במקום אחד כמחשבת אנשי דור ההפלגה (רחב"ו). ומלאו את הארץ: מלאו את חסרונה של הארץ, השלימו לעצמכם דברים שהארץ בעצמה לא תתן לכם, כגון כלים ומכשירי עבודה (על פי כו"ק).

פרו ורבו: פרו זוהי הולדת הילדים ורבו זהו הטפול בהם, שבו תלוי הרבוי (ה). **זכבשה:** מיד החיות (שד"ל).

כ"ט. זרע זרע: כמו (פסוק י"א) מזריע (שד"ל); ואת כל עץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה: אור החיים מעורר את השאלה, אם עץ הדעת נכלל כאן בתוך כל העצים, שאכילתם הותרה לאדם, והאסור עליו הוטל אחר כך, או לא נכלל בין אלה שנתנו כאן לאדם לאכלה, מפני שהוא עצמו פרי; יתכן שפרי עץ הדעת, היינו החלק הנאכל ממנו, לא היה זרע זרע, ויתכן, שעץ הדעת ושאר עצי הגן לא נטעו עדיין, והכונה כאן היתה על אלה שצמחו קודם, ולכן צריך היה ה' להתיר לאדם באופן מיוחד את כל עץ הגן, פרט לעץ הדעת. (פרק ב' ט"ז).

כ"ט"ל. לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ: "יהיה לאכלה", במקום "הוא לאכלה" — רמז, כי בעתיד יתגבר האדם ולא יאכל בשר, וגם החיות ישתנה טבען ויאכלו עשבים כבהמות ככתוב (ישעיהו ס"ה, כ"ה) ואריה כבשר יאכל תבן (על פי בחי"י).

ל. ויהי כן: שנתן הקב"ה בלבם שלא התאוו תאוה לאכול בשר (בה"ט בשם אביו).

ל"א. וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד: כל אשר עשה — זוהי הבריאה בשלמותה שבין כל חלקיה שולטת הרמוניה, התאמה. ישנם חלקים בבריאה, שהנם רעים בעינינו, כמו המות, היסורים, יצר הרע. אבל גם לחלקים האלה יש תפקיד חשוב וטוב בבריאה בשלמותה. ולכן אומרים חז"ל: טוב מאד זה המות, היסורים, יצר הרע (ה).

והנה טוב מאד: מלת והנה נאמרת בבן אדם בדבר חדש שלא עלה על דעתו, כמו (בראשית, י"ח, ב') וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו או (שמות ב', ו') ותראו את הילד והנה נער בכה, וכדומה, ויתכן שרמזו כאן בדרוש: "טוב מאד זה המות", שהוא דבר חדש ומתמיה (הר"ל).

סכום ימי הבריאה והקשר ביניהם. הדברים שנבראו בשלשת הימים האחרונים קשורים בדברים שנבראו בשלשת הימים הראשונים. האור, שנברא ביום הראשון, מקבל ביום הרביעי את נושאו — את השמש, הירח והכוכבים. המים והאוויר של היום השני מקבלים ביום החמישי את עולם החי שלהם, והיבשה של היום השלישי מקבלת ביום הששי את תושביה. ביום השביעי מתחיל עולם חדש — חנוך האדם ע"י השבת, ובן זוגו של יום השבת היא הבריאה

השמינית של ה' — עם ישראל שהוא נושא את השבת ומקימה (ה).

פ ר ק ב .

א. ויכלו : נגמרו, הובאו והותאמו — למטרתם, לתכליתם. וכל צבא ב: כמו שיש לכל חייל תפקיד מיוחד בצבא, כך יש תפקיד מיוחד לכל דבר בבריאה (ה).

ב. ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה : תכלית כל נמצא הוא לפעל מעצמו ולפי טבעו. לזה לא הגיעו הנבראים בששת הימים כי לא שמשו מעצמם לפי המנהג הטבעי, אלא עמדו הדשאים והצמחים — וכן הדגים והעוף — באותו המצב שנבראו ; אבל ביום השביעי באה להם שלמות תכליתם, שאז התחיל כל נברא לפעל בעצמו, ועל זה נאמר „ויכל א' ביום השביעי מלאכתו אשר עשה“. היינו ביום השביעי נתן ה' למעשיו להגיע לתכליתם — לפעול מעצמם (אב).

ויכל — ביום השביעי — וישבות — ע"י קביעת השבת ביום השביעי יצר ה' אפשרות לאדם לחנך את עצמו ליראת שמים ומוסר — וזוהי הן תכלית הבריאה — ולכן : ויכל — ביום השביעי מלאכתו אשר עשה (ה).

ויכל : כמו (בראשית י"ג, כ"ב) ויכל לדבר אתו שלא דבר עוד, או כמו (שמות מ', ל"ג) ויכל משה את המלאכה — שלא עשה עוד וסילק ידו ממנה (הר"ד).

מלאכתו : מלאכה — וזוהי יצירת ערך חדש, הממלא שליחות מסוימת (מלאך שליח) אם גם יצירה זו איננה מלווה ב"עבודה" רבה (ה).

וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו : מהדבור, שהרי בששת הימים היה בורא בדבור וזהו שאמר הנביא (ישעיהו ג"ח, י"ג) ממצוא חפצך ודבר דבר, וישנם דבורים האסורים בשבת (צ"ה). וישבת : השביתה אין ענינה מנוחה, אלא הפסק מעשיית מלאכה (שד"ל על פי הגר"א).

וישבת : — מלברא באופן מתמיד, והעולם כמנהגו נוהג, ורק בדרך הפלא הנס עושה לפעמים ה' חדשות בקרב הארץ (על פי אב).

ג. ויברך אלהים את יום השביעי : והברכה היתה כי מאותו יום שביעי והלאה יפעלו בריות בראשית פעולותיהם בעצמם בהתאם לטבע המסודר והמובל בהם (אב). ויקדש אותו — שיהי' אותו יום קודש לבלי ליהנות בו לצורך פרנסה וריוח כמו שאסור לעשות עסק וריוח מהקדש (נצ"ב). כי בושבת מצל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות : ממלאכת עולמו שבת — ממלאכת צדיקים ורשעים לא שבת (ב"ר). השבת בבריאה נותנת לבני האדם את האפשרות לפעול באופן עצמאי ולחנך את עצמם ; מלאכתו אשר ברא — לעשות — כדי שבני האדם יעשו, יפעלו וישכללו את עצמם. וע"י זה את כל הבריאה (ה).

לַעֲשׂוֹת: שִׁמְכָאן וְאֵילֶךְ יַעֲשׂוּ זֶה מִזֶּה, וְלֹא תַעֲשֶׂה עוֹד בְּרִיאָה חֲדָשָׁה. אֵלֶּא יֵצֵא אָדָם מֵאָדָם וְעוֹף מֵעוֹף (בַּה"ט). אֵשׁ רַבְרָא אֵלֶּיִם לַעֲשׂוֹת: וְלֹא נֹאמַר כֹּאן וְיֵהִי עָרֵב וְיֵהִי בֹקֵר יוֹם שְׁבִיעִי, כִּמוֹ שֶׁנֹּאמַר בְּשֶׁאֵר יָמֵי בְרֵאשִׁית, מִפְּנֵי שֶׁהוּא יוֹם הַעֲדָר מַעֲשֶׂה וּמְלֹאכָה, וּבַהֲעֲדָר מַעֲשֶׂה אֵינּוּ נִבְדָּל הָעָרֵב מֵהַבֶּקֶר (עַל פִּי אַב).

ד. אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת: בְּכָל הַמִּקְרָא אֵין אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת מוֹסֵב לַמַּעֲלָה. אֵלֶּא נֹאמַר עַל מֵה שֶׁמִּסְפַּר הַזֶּהוּלֶךְ, וְכֵן כֹּאן, שְׁעַד כֹּאן לֹא כָּתֹב אֵלֶּא הַכְּלִיִּם. וּמַעֲתָה יִבּוֹאוּ הַפְּרָטִים, שֶׁהֵם הַתּוֹלְדוֹת; אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ: וְאֵינּוּ מוֹכִיר אֵלֶּא תּוֹלְדוֹת הָאָרֶץ, וְיֵשׁ דּוּגְמָתוֹ בַּתּוֹרָה, כִּגּוֹן (בַּמְדַּבֵּר ג' א') — וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אֶהְרֹן וּמֹשֶׁה, וְאֵינּוּ מוֹכִיר אֵלֶּא תּוֹלְדוֹת אֶהְרֹן (הַר"ג). אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בִּהְבְּרָאָה... בִּיּוֹם עֲשׂוֹת... אָרֶץ וּשְׁמַיִם: אִמַּר ר' יוֹחָנָן, בְּבְרִיאָה קִדְמוֹ שָׁמַיִם לָאָרֶץ, כְּכַתוּב: בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וְגַם כֹּאן: הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָה, (בְּעֵשִׂיָה, הֵינּוּ בְּשִׁכְלוֹל מֵה שֶׁכֵּבֵר נִבְרָא, קִדְמָה הָאָרֶץ לַשָּׁמַיִם, כִּי בִיּוֹם ג' הוּצִיאָה הָאָרֶץ דְּשֵׂא עֵשֶׁב, וְרַק בִּיּוֹם ד' נִתְקַשְׁטוּ הַשָּׁמַיִם בַּמְאֻרֹת וּבַכּוֹכָבִים, וְלִכֵּן נֹאמַר כֹּאן: בִּיּוֹם עֲשׂוֹת (עֵשִׂיָה — הֵוּ תִקּוֹן וּשְׁכֻלוֹל, עֵינֵן רִשְׁיֵי בְרֵאשִׁית א' ז') הֵי אֱלֹהִים אָרֶץ וּשְׁמַיִם (עַל פִּי אַב).

ו. וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ: בִּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, לִפְנֵי בְרִיאַת הָאָדָם (עַל פִּי אַב).
 ז. וַיִּיצֵר... עֶפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח... נִשְׁמַת חַיִּים. וַיְהִי הָאָדָם לְנִפְשׁ חַי: אֵת הַחַיּוֹת (וְהַצְּמָחִים) הוּצִיאָה הָאֲדָמָה (תּוֹצֵא הָאָרֶץ נִפְשׁ חַי). גַּם חֲמֹרֵי גּוֹפֶם, גַּם רוּחַ הַחַיִּים שִׁבְהֵם — הֵם פְּרֵי הָאֲדָמָה. בִּיצִירַת הָאָדָם לִקַּח ה' רַק אֶת הַחֲמֹר מִן הָאֲדָמָה (עֶפֶר מִן הָאֲדָמָה) — אֲבָל אֶת נִשְׁמַת הַחַיִּים נִפַּח ה' בְּאִפּוֹ, וְנִשְׁמַת חַיִּים זֶה, שִׁבְאָה אֵלָיו מֵה', עוֹשֶׂה אֶת הָאָדָם לְנִפְשׁ חַי' (ה). עֶפֶר מִן הָאֲדָמָה: אָדָם הִרְאִשׁוֹן נִבְרָא מִן הָעֶפֶר שֶׁנִּצְבַּר מִכָּל הָעוֹלָם כְּלוּ. כְּדֵי שִׁיּוּכַל לְהִסְתַּגֵּל לְכָל אֱקָלִים שֶׁהוּא וְיִוְכַל לַחַיּוֹת בְּכָל הָעוֹלָם, בֵּין בְּמִקּוֹם הַקֶּר בִּיּוֹתֵר, בֵּין בְּמִקּוֹם הַחֵם בִּיּוֹתֵר, וְלִהְיוֹן בְּכָל אֹפֶן שֶׁהַמִּקּוֹם גּוֹרֵם מֵה שֶׁאֵין כֵּן אֲצֵל כָּל הַמָּה הַחַיִּים הַיְכוּלוֹת לַחַיּוֹת רַק בְּאֱקָלִים הַמִּיּוֹחָד לְטַבְעֵן (עִי"פ נִצְי"ב).
 ז. נִשְׁמַת חַיִּים: נִשְׁמָה שֶׁהִיוּ בֵּה חַיִּים גַּם טֵרֵם שֶׁהַתְּחַבְּרָה עִם הַגּוֹן, וְלִכֵּן הִיא תְּשׁוּבָה וְתַחֲזִיָה אַחֲרֵי צִאתָה מִמֶּנּוּ (עַל פִּי יִשְׂרָאֵל).

וַיְהִי הָאָדָם: לֹא תִמְצָא וְיֵהִי בְשׁוּם מֵהַבְּרֹאִים כִּי אִם בְּאֹדֶר וּבְאָדָם (מ').
 וַיְהִי הָאָדָם לְנִפְשׁ חַיָּה: תְּהוּת בְּאָדָם לְרוּחַ מִמְלָא — וְנַעֲשֶׂתָה (נִשְׁמַת הַחַיִּים שֶׁנִּפַּח ה' בְּאִפּוֹ) בְּאָדָם לְרוּחַ מִדְּבַרְתָּ (ת"א). וַיְהִי הָאָדָם לְנִפְשׁ חַיָּה הַשְּׁלֵךְ מִיָּד כִּמוֹ הַחַיּוֹת, וְלֹא כְּתִינּוּקוֹת (א"ע).
 וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גֶּן עֵדֶן: לִפְנֵי שֶׁזֶה הָיָה בִּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, טֵרֵם שֶׁהִנְבְּרָאִים

התחילו לפעול מעצמם על פי טבעם, בזכרת נטיעת הגן בעדן כמעשה מיוחד של ה', אולם אין הכוונה שהביא את האילנות ממקום אחר ונטעם שם (על פי אב.).

ט. ועץ החיים: שיוסיף חיים ויחיה האדם שנים רבות, ומה שכתוב (ג', כ"ב) ואכל וחי לעולם, אין מלת "לעולם" — עד עולם ועד, אלא כמו (שמות כ"א, ו') ועבדו לעולם, וכן רבים אחרים (א"ע). ועץ הדעת טוב ורע: ואילן דאכלין פירוהי חכימין בין טוב לביש — ועץ אשר אוכלי פירותיו יודעים להבדיל בין טוב ובין רע (ת"א).

ועץ החיים: עץ הרפואה, כמו (במדבר כ"א, ח') והיה כל הנשוח וראה אותו וחי — שהוא נתרפא, וכמו (ישעיהו ל"ח, כ"א): וימרחו על השחין ויחי; כי אהו עץ כל מי שהוא חולה אם יאכל ממנו יתרפא ואם תש כחו יתחזק ואם יזקן ישוב לימי עלומו וכשיחזור ויזקין יחזור ויאכל וכן לעולם, אבל לבריא חזק אינו מועיל כלום (ב"ש).

ועץ הדעת טוב ורע: לבחור הערב אף על פי שיוזק ולמאוס בבלתי ערב אע"פ שיועיל (ט).

י. ונהר יוצא מעדן ומשם יסרד וחי' לארכעא ראשים: אחרי שהוא משקה את עדן ויוצא ממנו הוא נשקע באדמה, ואח"כ מגיע ממנה ב' 4 מקומות שונים ב' 4 נהרות נבדלים (ה).

י"א. את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב: שתי חוילות הן: 1) סבא וחוילה וסבתא (בראשית י', ז'); 2) אופיר ואת חוילה ואת יובב (בראשית י', כ"ט) ולפי שהן שתיים ולא תדע על איזו מדבר אומר לך שהחוילה שהנהר הולך שם היא אותה אשר שם הזהב והיא אותה שאופיר אצלה כדכתיב הביאו זהב מאופיר (ד"ה כ"ט, י') (ב"ש).

י"ב. וזהב הארץ ההוא טוב: בלי סיג ותערובת (מ"ב). ט"ז. וינחהו בגן עדן: כבר נאמר (פסוק ח') וישם שם את האדם, והוסיף לומר וינחהו כמו ששמים חפץ במקום בנחת ובשימת עין (הר"ג).

לעבדה ולשמרה: את הגן, כי הגן לשון זכר ונקבה, והטעם לעבדה — להשקות את הגן, ולשמרה — מהחיוח שלא יכנסו שם (א"ע). לעבדה ושמרה: את נשמת החיים אשר נפח ה' באפיו (על פי אב.). ט"ז. מכל עץ הגן אכל תאכל: הכוונה היא לפירות כי העץ אינו נאכל (רמב"ז).

י"ז. לא תאכל ממנו: מלת ממנו היא כאן לחזוק (שד"ג). ביום אכלך ממנו מות תמות: כאשר תאכל ממנו תהי' ב' ז' מ' ת' ואין הכוונה שימות בו ביום (רמב"ז) על פי ת"א). יח. לא טוב היות האדם לבדו: הכתוב לא נאמר אחר בריאת האדם.

אלא בתחילה לפני הבריאה, כשעלה במחשבה לבראו (בחי').

י"ט. לראות מה יקרא לו: כדי שהאדם יראה מה יקרא להם (ט), ופרוש יראה — יגמור בלבו, והמכוון בקריאת השמות שיהא אדון עליהם (טד"ג). וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו: תואר נפש חיה מוסב על האדם, וכך פירושו: כל שם שקרא האדם, שהוא בעל נפש חיה מלאה חכמה ודעת, לכל אחד מהחיות והעופות, הוא שמו הנאות לו (יש"ר).
 כ. ולאדם לא מצא: האדם (על פי א"ע). ולאדם לא מצא עזר כנגדו: לא רצה הקב"ה לתת לאדם אשה. אלא אחרי שירגיש האדם שיש לו צורך בה ויחפש ולא ימצא בכל בעלי החיים את הנאות לו. וה' הביא לפני האדם שיקרא להם שמות את חית השדה ואת עוף השמים אבל לא הדוממים והדגים (על פי אב.).

כ"א. תרדמה: יותר משנה ושנה יותר מתנומה (א"ע).

תרדמה: לפי הפשט חס הקב"ה על אדם הראשון שלא להכאיבו, לפיכך הפיל עליו תרדמה (ח).

ויקה אחת מצלעותיו: מפני שכבר צבר עפרו ובחר כל הראוי להיות חומר לגופו. לפיכך, כאשר רצה ליצור את הנקבה שהיא כמעט דומה לו, לקח קצת חומר (ט). ויקח אחת מצלעותיו: היתה לו צלע נוספת במיוחד ליצירת האשה (על פי אב.).

כ"ב. ויבן... לאשה: האשה נבראה בגן-עדן, והאדם מחוץ לגן-עדן, שהרי כתוב (פסוק ט"ו) ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן (בחי'). לאשה: הכתוב קראה כאן אשה על שם העתיד, כי עדיין לא נקראה כן על ידי האדם (יש"ר).
 כ"ג. ויאמר האדם זאת הפעם: מצאתי עזר כנגדי כמוני, כי ממני היא: לזאת: בעבור זאת: יקרא אשה: יקרא שמה אשה (א"ע). עצם מעצמי וברשרי: ולכן קשורה האשה אל האיש ומסוגלת לאהוב אותו ולהגן עליו יותר מאשר נקבה קשורה אל הזכר ומגינה עליו בכל מין אחר של בעל חיים (אב.).

זאת: — הנקבה הזאת. הפעם — בפעם הזאת היא עצם מעצמו וברשר מבשרו שלא תהי' כן כל נקבת האדם לעתיד. לזאת — לכל נקבת האדם לעתיד. יקרא אשה — אעפ"י שלא תהי' חלק איש, כי מאיש לקחה זאת — הראשונה לכלן (ט).

פ ר ק ג

א. והנחש היה ערום: צריך לומר שעל ידי מקרה אכל קודם לכן מעץ הדעת, שהרי ההזרה היתה רק לאדם. (ח). ערום: חכים לביש — חכם להרע

(ת"א). ויֵאמֶר אֵל הַאֱשֶׁה: פֶּתַח הַקַּבִּיָּה אֶת פִּי הַנְּחֹשׁ כְּמוֹ שֶׁפֶתַח אֶת פִּי הָאֶתוֹן שֶׁל בִּלְעָם (ח).

ב. נֹאכַל: יֵשׁ לָנוּ רְשׁוֹת לֹאכּוֹל (יש"ד).

ה. וְהֵייתֶם כְּאַלְהִים: וְתִהְיוּ כְּרַבְרַבִּין — וְהֵייתֶם כְּשֵׁרִים (ת"א). כְּמֵלָאכִים (ח).

ו. וְתִרְאֵה אִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לִמְאֹכַל: הַכִּירָה עַל פִּי רִיחַ הָעֵץ אוֹ הַפְּרִי שֶׁהוּא עָרֵב לִמְאֹכַל (על פי ט).

ז. וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם: — זֶה הֵיךְ עֵיקַר הַחֲטָא לְהִרְאוֹת הַצַּד הַטוֹב שֶׁהֵיךְ בְּמַעֲשֵׂה הָרַע הַהוּא — שְׁמוּרָה הֵיטֵר עַל הָאֲסוּר בְּדַבְרִים שֶׁל טַעַם הַנְּכוֹנִים בְּעֵינָיו (ח"ב). וְתַתֵּן גַּם לְאִישׁ הַעֲמָה: הַמְלָה "עֲמָה" מֵרָאָה עַל מַחֲשֵׁבֶה רַעָה בְּאִשָּׁה (עֵינֵי רִש"י), שְׂרַצְתָּה שִׂיאֲכַל גַּם הוּא — שְׂאֵם יִגִּיעַ לָהּ נֹזֶק מֵהַאֲכִילָה, יִנּוֹק גַּם הוּא (בחי"י). לְאִישׁ הַעֲמָה: לְאִשָּׁה שֶׁהוּא עֲמָה, וּפִתְתָהּ אוֹתוֹ בְּדַבְרִיהָ, וְכֵן מְפֹרֵשׁ לְהֵלֶן (פְּסוּק י"ז) כִּי שִׁמְצַת לְקוֹל אֶשְׁתְּךָ, מִשְׁמַע שְׂדַבְרָה (יש"ד).

ז. וְיִתְפָּרוּ עֲלֶיךָ תֵּאָנֶה: — וְהַמְבַקְשִׁים מַחֲט מֵהַבִּלְיִים, כִּי בְעֵץ דָּק יַעֲשׂוּ צַרְכָּם (ט"ו).

ט. אִיכָּה: הַמְבַקֵּשׁ לְדַעַת אֶת מְקוֹמוֹ שֶׁל הַמְּבוּקֵשׁ יֹאמֶר "אִיפֹה הוּא"? אֲבָל הַשּׁוֹאֵל "אִיפֹה הוּא" אֵינוֹ כִּי אִם מִתְמַיָּה שֶׁלֹּא מִצָּאוֹ בְּמְקוֹם הָרְגִיל (הר"ל). י"א. מִי הַגִּיד לְךָ: יֵשׁ הַגְּדָה שְׂאִינָה בְּפֹה, אֲלֵא הוֹרֵאת הַמַּחֲשֵׁבֶה עַל יָדֵי מַעֲשֵׂה, כְּמוֹ (ש"ב י"ט, ז') כִּי הַגְּדַת הַיּוֹם כִּי אֵין לְךָ שְׂרִים. דוּד לֹא דָבָר דָּבָר, אֲבָל מַעֲשֵׂיו הוֹכִיחוֹ כֵן, וְכֵן (דַּבְרִים, כ"ו, ג') הַגְּדַתִּי הַיּוֹם (הר"ל על פי הַרְמַב"ן וְס. בְּדַבְרִים).

י"ב. הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַת עִמָּדִי: הָאִשָּׁה אֲשֶׁר אָתָּה נָתַת אוֹתָהּ לִי לְעוֹזֵר וְחֲשִׁבְתִּי שְׂכָל אֲשֶׁר הִיא תֹאמַר לִי יִהְיֶה לִי לְעוֹזֵר — הִיא נָתְנָה לִי מִן הָעֵץ, — הִרִי אָתָּה שֶׁנָּתַת אוֹתָהּ לִי לְעוֹזֵר גֵּרְמַת לִי הַמְכָשׁוּל (על פי הַרְמַב"ן).

י"ג. מַה זֹאת עֲשִׂית: אֵיךְ נָתַת אֶת הַמּוֹת לְבַעֲלֶךָ? הֵנַח שֶׁהַשִּׂיא נִי: אִם טַעַנְתָּ הֶהְסְתָּה שְׂטַעַן הָאָדָם הִיא טוֹבָה, הִרִי גַם אוֹתִי הַסִּית הַנְּחֹשׁ, וְאֵכֵל: גַּם אֲנִי אֲכַלְתִּי, וְהִרִי לֹא רִצִּיתִי לְהַמִּית אֶת עֲצָמִי (אב). הַשִּׂיא נִי: יוֹעֵץ רַע נִקְרָא מִשִּׂיא וְנִקְרָא מִסִּית. הַמִּשִּׂיא בֹא לְהַסִּיר יִרְאֵת הָעוֹנֵשׁ כְּמוֹ כֹּאֵן לֹא מוֹת תִּמּוֹתוֹ, וְהַמִּסִּית מִיפֹה הָרַעָה בְּעֵינֵי הַמוֹסֵת (הר"ל, וְעֵינֵי בִילְקוּט דַּבְרִים י"ג, ז'). מַה זֹאת עֲשִׂית: בְּעֲשִׂיָּה יֹאמַר מַה זֹאת, כְּמוֹ (שְׁמוֹת י"ד, ה') מַה זֹאת עֲשִׂינוּ, אוֹ (בְּרֵאשִׁית כ"ו, י') מַה זֹאת עֲשִׂית לָנוּ וּבְעֵינֵינוּ אַחֵר יֹאמַר מַה זֶה, כְּמוֹ (בְּרֵאשִׁית כ"ז, כ') מַה זֶה מְהַרְתָּ, אוֹ (שְׁמוֹאֵל י', י"א) מַה זֶה הִיָּה לְבִן קִישׁ (ח).

י"ד. ארור אתה מכל חבהמה: אין ארור לשון קללה (כי לא מצאנו כהבהמות נתקללו), אלא ענינו חסר טובה, והכוונה היא: תהיה חסר טובה יותר מכל בעלי החיים (ש"ד). ו ע פ ר ת א כ ל: שלא תשיג את התענוג שהיה לך קודם החטא במאכל ובמשתה (ט). כי בכל מה שאיכל לא יטעם אלא טעם עפר (ח"ד).

י"ד. כל ימי חיידך: — להביא ימות המשיח, שכתוב בו: „זאב וטלה ירעו כאחד... ונחש עפר לחמו" (ישעיה ס"ה, כ"ה) (מ"ב).

ט"ו. ואיבה אשית: — איבה גדולה משנאה, והעד: תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי (תהלים קל"ט, כ"ב); השנאה — מעשים בסתר, והאיבה בגלוי. הכלל: כל אויב שונא ואין כל שונא אויב (כ"ק).

ט"ז. אל האשה אמר: לא הזכיר הכתוב באשה עונש המות, כי היא נכללת בזה עם האדם מפני ששניהם נקראים אדם (על פי מ"ב).

י"ז. כי שמעת לקול אשתך: — ולא אמר כי אכלת מן העץ — כי ההתנצלות הוא חטא יותר גדול מהחטא בעצמו (מ"ב).

בעצבון תאכלנה: תאכל תבואתה, והיא דרך קצרה, וכן (מלכים א' ב', ז') והיו באכלי שלחנך (ש"ר). בעצבון תאכלנה: בעצבון תיהנה ממנה (מן האדמה), כל ההנאות שלך תהיינה מלוות בעצבון, ואין שמחה בלי תוגה (על פי יש"ד).

י"ט. בזעת אפיך תאכל לחם: הקללה הזאת איננה מתקיימת במלכים וזכרים, אבל „בעצב תלדי בנים" מתקיימת בכל הנשים, ולפי שהאשה חטאה והחטיאה לפיכך קללתה מרובה (רבותינו בעלי התוספות בשם ר' יהודה החסיד). כ. חוה: דברנית, כמו (איוב ל"ב, י') אחוה דעי אף אני, שדברה עם הנחש דברים שלא לצורך, עד שתפסה בדבריה וחטאה והחטיאה את בעלה (צ"ה בודי, אב).

אם כל חי: — מבני אדם (שהוא חי מדבר) (א"ש).

כ"א. כתנות עור: כתנות לעורם (א"ש). ו י ל ב י ש ם: לא גרשם ערומים פן בלבשם אח"כ בהשתדלותם יחשבו כי הוסיפו מעלה (ט). ו י ל ב י ש ם: רצה הפסוק ללמדנו רוב החסד שנהג ה' עמהם כי אעפ"י שחטאו לא זו מחבבם ונהג עמהם במדת חסד להלביש ערומים (מ"ב).

כ"ב. ואכל וחי לעולם: וימנע ממחשבת התשובה שהמות יכול לעורר בו (על פי יש"ד).

כ"ג. וישלחחו מגן עדן: שלא יוכל לאכול מעץ החיים וכשיזקין יגוע, יחלש וימות. א ש ר ל ו ק ח מ ש ם: — כי בתחילה בראו ה' חוץ לגן עדן ולקחו ונתנו בגן עדן כדכתיב (בראשית ב', ח') „ויטע גן בעדן מקדם וישם

שם את האדם אשר יצר, ועתה החזירו אל המקום אשר לוקח משם חוץ לגן עדן (ב"ש).

פ ר ק ד .

א. ותלד את קין: ענינו ותלד בן ותקרא את שמו קין, כי אמרה קניתי איש את ה' וכן (פסוק י"ז) ותלד את חנוך, ורבים בפרשה ובמקומות אחרים (רמב"ל). קניתי: מה שיש לאדם במשפט בין במחיר או במתנה וירשה ומציאה קרוי קנינו (הר"ל).

ב. את הכל: לא נזכר בפסוק טעם קריאת שמו הבל (יש"ד). וקין היה עבד אדמה: עבודת אדמה בלי יראת שמים מביאה את האדם למדרגתו של קין. עם ישראל מיועד להיות עם עובד אדמה — אבל רק בתנאי שהוא יהי' גם עם עובד ה' וישמור את תורתו (ה).

ג. ויהי מקץ ימים: שנה תמימה נקראת ימים, וכן כתוב ימים תהי' באולתו (ויקרא כ"ה, כ"ט) (א"ט).

ד. אל הבל ואל מנחתו: ואין כתוב בקרבנו חלב כמו שכתוב בקרבן הבל (ב"ש), שהיתה מהמין הראוי לרצון (ט).

ה. ואל קין ואל מנחתו לא שעה: לא שעה אל קין המקריב, שהי' בלתי רצוי, וגם כן אל מנחתו שהיתה בלתי ראויה לרצון (ט). ויפלו פניו — בבשת פנים (ט).

ויהר לקין: חרה הסמוך ל"ל" רובו הוא לשון צער, ולא חרון אף, והוא שכתב רש"י (במדבר ט"ז, ט"ז) ויחר למשה — נצטער מאד (הר"ל).

ז. ולמה נפלו פניו: כי כשיש לקלקול איזו תקנה, אין ראוי להצטער על מה שעבר, אבל ראוי להשתדל להשיג את התקון לעתיד (ט).

ו. למה חרה לך... הלא אם תיטיב שאת... למה חרה לך שרציתי מנחת הבל הצעיר ומנחתך מנחת הבכור לא רציתי, הלא אם תיטיב דרכיך — שאת, תהיה שאת לך, רוממות הבכורה (הר"ל ע"פ הרמב"ל). ואם לא תיטיב לפתח אהלך עונשך רובץ (חטאת—עונש, כמו, (זכריה י"ד, י"ט) זאת תהיה חטאת מצרים — עונש מצרים), ואלו תשוקתו ואהבתו של הבל, ואתה תמשול בו — בהבל (על פי הר"ל). חטאת רובץ: יצר חטאת רובץ (על פי א"ט).

ח. ויאמר קין אל הבל אחיו: מה שאמר לו ה', כי הרגיש שהיה הבל נשמר ממנו, ואמר לו בערמה: כך וכך אמר לי ה' — ונתפייסנו, וחשב הבל שנתפייס ולא נשמר ממנו עוד (ב"ש).

ויאמר קין אל הבל אחיו : על שאלת ה', למה חרה לך ולמה נפלו פניך, ענה קין שבשביל הבל אחיו חרה לו ונפלו פניו, ומלת "אל" כמו "בעבור" "בגלל" כמו (ש"א א', כ"ז) אל הנער הזה התפללתי (על פי כו"ק).

י"א. ארור אתה מן האדמה : מן האדמה, שאתה עובד אותה, תבא הקללה אליך — כי היא לא תוסף תת כחה לך (על פי א"ע).

י"ב. כי תעבד את האדמה לא תסוף תת כחה לך : השתמשת בה לכסות הריגת אחיך וכנגד זה לא תשתמש בה עוד, כמו שנשתמשת קודם לכן, לצרכי חיך ; ולא הוצרך לפרש ענש הרוצח, כי הדין מבואר בטבע על כל מזיק ; כאשר עשה כן יעשה לו (ט). לא תוסף תת כחה לך : — ומתוך כך — נע ונדתהיה בארץ, כי דרך בני אדם, כשזורעים במקום אחד ואינם מוצאים שם ברכה — הולכים למקום אחר (ב"ש).

נע ונד : גם היושב תחתיו וחרד נקרא נע כמו (שמות כ', י"א) וירא העם וינעו — ויחרדו, או (ישעיהו ז', ב') וינע לבבנו, אבל נד הוא המטולטל ממקום למקום (הר"ל).

י"ג. גדול עוני מנשוא : עוני — חטאי. מנשוא — כטעם סלוח כמו נושא עון. הפירוש : האם עוני כ"כ גדול שאינך יכול לסלוח לי ? או — עון — ענש, והפירוש : ענשי גדל ולא אוכל לסבלו (א"ע).

י"ד. ומפניך אסתר : כי הטלטול והגלות ליחיד או לעם יורה על הסתר פנים כמי שהוא בלתי משגח מבעליו (בחי"י).

נע ונד : שהם חיים רעים כמו המות או גרועים ממנו (ט).

והי' כל מצאי יהרגני : הלואי שיהרוג אותי כל מוצאי (אב).

ט"ו. לכן כל הרג קין : טעם לכן — היות וקין הכיר, שאם ה' לא ישמרהו, יהרגהו כל מוצאו, ריחם עליו ה' ואמר : לכן כל הורג קין... ורשם ה' אות בפניו כמו (שמות י"ב, י"ג) והיה הדם לכם לאות — היינו, לאות מצוה לכם לשמירה (אוה"ח).

ט"ז. ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד : כיון שאמר קין "גדול עוני מנשוא", מחל לו הקב"ה מחצה מעונשו, משום שבתחילה אמר לו : "נע ונד תהיה בארץ", ועכשיו נשאר העונש של נד בלבדו, וזהו שכתוב — וישב בארץ נוד (על פי הזהר).

י"ז. ויהי בנה עיר : כל ימיו בונה העיר כי מעשיו ארוכים. יבנה מעט בטורח ועמל — וינע וינוד מן המקום ההוא, ויחזור לשם, ויבנה מעט — ולא יצליח את דרכיו (רמב"ן).

ויהי בונה עיר : לא בנה לעצמו, רק לבנו, כי הוא אין לו עיר ומושב בארץ ולכן קרא את שם העיר כשם בנו הנוד (על פי הרמב"ן).

יט. ויקח לו למך שתי נשים: כנראה, היה הוא הראשון שלקח לו שתי נשים (שד"ל).

כ. אבי: ראשון (א"ט).

אבי יושב אהל ומקנה: רבהון דכל דיתבי משכנין ומרי בעיר — אבי כל היושבים באהלים ובעלי מקנה (ת"א).

כ"ב. למש כל חרש נחשת וברזל: רבהון דכל ידעי עיבדת נחשא ופרזלא — אבי כל היודעים את מלאכת נחשת וברזל (ת"א). כי שם המלאכה שבפסוק זה דבק למלה „אבי“ שבפסוקים הקודמים (על פי הרמב"ן).

למש כל חרש נחשת וברזל: לכן תפסו בני למך את האומניות הללו כי לא היו מתברכים בעבודת האדמה מפני קללת קין וקנם (ב"ט).

למש כל חרש וברזל: גם לפניו הי' חורש נחשת וברזל, אבל הוא היה לוטש ומשבח הכלי (נצ"ב).

פ ר ק ה .

א. זה ספר תולדות אדם: זה ספור תולדות וקורות המין האנושי (ט). בדמות אלהים עשה אתו — בעל בחירה, לפיכך כשהכעיסו דורותיו לפני ה' נענשו (ט).

זה ספר תולדות אדם... בדמות אלהים עשה אותו: ר' עקיבא אומר „ואהבת לרעך כמוך“ זה כלל גדול בתורה, וכן עזאי אומר, „זה ספר תולדות אדם“ גדול יותר, כי מ„ואהבת לרעך כמוך“ נובע רק: מה שעליך שגוא אל תעשה לחברך, וכן עזאי מוסיף, שאם גם האדם איננו חרש לכבוד עצמו, יש לו לחשוש לכבוד חבר, שהרי בדמות אלקים עשה אותו. (על פי דבותינו בעלי התוספות).

ב. ויקרא את שמם אדם: כי גם האשה נקראת אדם (בד"י) (עיין לעיל פרק ג', ט"ז).

ויקרא את שמם אדם ביום הבראם: באותו יום עצמו שנברא לא קראם ילדים ולא נערים כי אם אדם, לפי שהיו שלמים בחושיהם החצוניים והפנימיים (א"ב).

ג. ויולד ברמותו בצלמו: ידוע כי כל הנולידים מן התאים יהיו בדמות המולידים ובצלמם, אבל בעבור שנתעלה האדם בדמותו וצלמו שנאמר בו בדמות אלקים עשה אותו פירש כאן שאף תולדותיו היו באותה הדמות הנעלה (רמב"ן).

ויולד ברמותו בצלמו: שהיה צדיק מן הראשונים כי גם הבל לא הקריב עד שקדמו קין (ט).

ה. וימת: כאן כתוב בכל אחד „וימת“ ובפרשת נח לא כתוב וימת — להודיענו שפה מתו כלם מחמת עצמם ולא ע"י המבול (ח"ב).

כ"ב. ויתהלך חנוך את האלהים: והליך חנוך בדחלתא דה' — ויתהלך חנוך ביראת ה' (ת"א).

כ"ג. ויהי כל ימי חנוך: בכלם כתוב ויהיו כל ימי, פרט לחנוך וללמד, שבהם כתוב ויהי.

כ"ט. זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו: וזהו הנחמה, שבימיו כלה זרעו של קין שנתקלקלה האדמה בעבורו, כדכתיב לא תוסיף תתן כחה לך: — היינו בכל זמן שאתה זרעך בעולם, ומכיון שכלה זרעו של קין התחילה לשוב לקדמותה, לכך נאמר: מן האדמה אשר אררה ה' (ב"ט).

זה ינחמנו... מן האדמה אשר אררה ה': בשלשלת הדורות היה נח הראשון שגולד אחרי מות אדם, ולאדם אמר (פרק ג', י"ז) בעצבון תאכלנה כל ימי חייתך (על פי אב). ממעשנו: מעצבון מעשינו, כמו (ישעיהו א', כ"ד) אנחם מצרי — מעצב שיש לי מצרי (הר"ג).

פ ר ק ו

ג. לעולם: לזמן ארוך, כמו (שמות כ"א, ו') ועבדו לעלם (ח). (עיי' לעיל פרק ב', ט' בפרוש א"ע).

ד. הנפלים: שיפול לב הרואה אותם שיתמה מגובה קומתם (א"ט). וגם אחרי כן: אחר המבול (ו"א). בני האלהים: בני רברביא — בני השרים (ת"א), בני השופטים והשרים (בחי"י).

ה. כי רבה רעת האדם: לשעבר, וכל יצר מחשבת לבו רק רע: לעתיד, שלא היו שומעים למוכיח ואין תקוה שישובו (ט). ה. יצר מחשבת לבו: מעשה האדם נקרא יצר מחשבות לבו, כי ממחשבת הלב הוא נוצר (כ"ק).

ו. וינחם ה': ידוע כי לא אדם הוא להנחם, רק דברה תורה כלשון בני אדם כי המשחית מה שעשה יראה בעיני אחרים כאלו הוא נחם (א"ט).

וינחם ה': שלש נחמות מצויות באדם: א) שאינו צומד בדבורו; ב) שאינו יכול; ג) בפשיעת המקבל, והשלישית נאמרה בכמה מקומות אצל הקב"ה (על פי ב"ט) (ראה ילקוט פרושים במדבר כ"ג, י"ט). ויתעצב אל לבו: ה' התעצב, היינו כעס, כביכול, בגלל לבו של האדם, שכל יצר מחשבותיו היה רק רע כל היום (על פי אב). ויתעצב אל לבו: בכל זמן שהקב"ה מבקש לעשות דין ברשעים הוא, כביכול, נעצב (על פי הזהר).

ח. ונח מצא חן בעיני ה': כעבר אלף ושש מאות שנה של תולדות בני האדם ה' בדור ההוא רק אדם אחד (ומשפחתו) שמצא חן בעיני ה' — ובאחד מהם בחר ה' להמשיך את קיומם של בני האדם על האדמה (ח).